

Bedřich Loewenstein (Berlín)

Příspěvek do diskuse

Diskuse o pojetí národa, nacionalismu apod. zřejmě v Československu stále ještě nepokročila do oblasti, kde přestávají intervenovat city, vášně a dobové zážitky. Není to sice nepochopitelné, protože důsledky určitého pojetí vrhají své stíny až do současnosti; je to však v neprospech věci, tj. chladného rozboru, který umožňuje vykročit vpřed bez zátěže nepřekonané minulosti a jejích tabu.

Bohemus (Slovo o odsunu) po „lekci“ udělené Danubiovi předvídal iracionální nadreakci, které se mu promptně dostalo v míře hojně. Nechci rozebírat celou škálu emocí, která po jeho analýze propukla, ani snahy podkládat mu tvrzení, která nepronesl, nebo líčit jeho — až na dílčí formulace — vyvážené podání jako prý jednostranný, nekvalifikovaný masochismus. Chci se jen dotknout několika bodů diskuse. Jedním z nich je Opatův pokus zesměšnit Bohemova „aprioristickou konstrukci“ poněkud prostomyslným poukazem na to, že člověk musí být buďto Čech nebo Němec. Nechce zřejmě rozumět, že nejde o to, že se lidé hlásí k tomu nebo onomu jazyku popřípadě k dvojjazyčnosti. (Ačkoli bilinuálnost právě celé řady českých historiků, od Dobrovského a Pelcla po Golla a Šustu, by stala za úvahu neméně než galerie českých vlastenců z řad jazykově německých historiků: od Petra Žitavského přes Dobnera a Voigta po Gindelyho. Mimochodem bylo jejich nadkmenové vlasteneckví často napadáno z pozic úzkoprsého jazykového šovinismu, který vědeckou pravdu nebo nepohodlný postoj těchto lidí napadal poukazem na jejich údajné „němectví“; a obdobně „argumentovali“ šovinisté němečtí. „České krve“ se poštvaná luza nemohla „dořezat“ ani na Masarykovi, který byl v jejích očích podplacen židovskými penězi.)

Tu se začíná rýsovat podstata problému, který nespočívá v tom, zda člověk mluví česky nebo německy — dříve ani tato otázka nebývala

kontradiktorní (typu: být mužem či ženou, živ nebo mrtev, těhotná čili nic), nýbrž byla po staletí řešena pluralisticky, tj. faktickým soužitím a více jazykovými vrstvami jedné osoby. Nacionální vyhrocování na „bud–anebo“ nebylo ovšem jen dílem romantických nadšenců a filologů, které kousl buď germánský, nebo slovanský pes, nýbrž i postupující státní byrokratizace, v neposlední míře školské, tedy ne dříve než od dob tereziánských. Není proto typická situace kolem r. 1900, kdy se obě jazykové skupiny v Čechách čím dál víc od sebe oddělovaly, vzájemně se napadaly či ignorovaly.

Je kupodivu, když Opat, který Bohemovi vytýká „aprioristické konstrukce“, sám nekriticky vnáší tuto – historicky vzato jedinečnou – situaci do minulosti, nebo když Hübl tento jazykový pluralismus zesměšňuje veršíkem „bissl Knödl, bissl Fleisch . . .“ To platí i o jazyku jako prý nositeli mravních, sociálních, náboženských atd. principů (pokud se „jazykem“ nerozumí celý **národ**, jako u reakčního němcožrouta Dalimila). Až obsazení jazyka, tj. jazykově definovaného národa, pseudonáboženskými hodnotami znamenalo učinit z přirozené, dané pospolitosti **náhražkovou církev** s výlučnými nároky, galerií světců a mučedníků, dábly, kacíři a odpadlíky. Tento posun musel zatížit vztahy k jiným jazykovým společnostem sektářským iracionalismem, navršit mezi nimi bariéry a vyvolat dojem, jakoby mnohonárodnostní stát byl „nepřirozený“ a neschopen života.

Je podstatný rozdíl mezi „vegetativní“ (H. Kohn) de facto příslušnosti k nějaké jazykové pospolitosti, slučitelné s **různými** politickými, náboženskými aj. loyalitami na jedné straně, a uzavřenou nacionální pospolitostí, která se stala světonázorovou sektou. **Rozštěpení loyalit** je předpokladem „otevřené společnosti“, kde tíž lidé jsou členy **více pospolitostí**: národních, státních, náboženských, ale i vědeckých nebo zájmových, a tudíž neexistuje jediná instituce, usměrňující k svému obrazu všechn život. Rozštěpení loyalit umožňuje **pluralitu pravd**, a tedy odluku vědy, kultury, náboženství, národnosti od státní moci. Naopak směruje nacionalismus k nové totální (a totalitní) integraci všech oblastí, které moderna emancipovala: kdo se vymyká nacionální kázni a víře, je vyobcován, kaceřován, popliván.

Vývoj k nacionnalismu tohoto typu není prostě vyvolán „kapitalismem“. Ten vede k sociálnímu vykořenění venkovského obyvatelstva,

k pocitu nejistoty a ztrátě tradičních hodnot, a do tohoto kulturního vakua vnikají **náhražkové kulty**, které nejsou totožné s různými zájmovými a účelovými organizacemi nebo se snahou určitých vzdělanec-široké podpory při prosazení některých ekonomických nebo mocen-ských cílů. Nebyl to jen „boj o trhy“, který formoval moderní národy, jak se učilo v učebnicích marxismu-leninismu. (Marx sám ostatně byl pro německé sjednocení jen kvůli vzniku velkého hospodářského celku a opovrhoval „kontrarevolučními národními zřízeninami“.) Mezi ekonomickým zájmem a nacionální ideologií bývá stejně často rozpor jako shoda. V Čechách průmyslníci a obchodníci, stejně jako rolníci, dluho zůstali stranou národního ruchu a své zájmy svěřovali spíše „utrakvistickým“ organizacím; i v Německu se agrárníci stali nacionálními až od r. 1878.

Není také pravda, že „obrození“ všech evropských národů probíhá shodně s českým typem; u celé řady národů nestojí v popředí květistic-ké, konzervativní, folkloristické, filozofické a na starší historii obrácené snahy, nesené drobnou inteligencí, a naopak daleko více prevládají požadavky sociální, hospodářské, politické nebo náboženské (typologie u Winklera, zčásti u Hrocha). Co je všude obdobné, je postupné zesílení komunikací (sleduje K. Deutsch); to však ještě neimplikuje určitý ideo-logický obsah.

Pokud správně rozumím, Bohemus neobviňuje **jedinou** stranu — ať už za monarchie nebo za republiky —, nýbrž podtrhuje **nepraktičnost**, ba osudovost **jazykové orientace** v oblasti politické. Obsahem tohoto procesu je přeměna jazyka z **prostředku** dorozumění v **překážku** vzájemné komunikace. V jazykově jednotných státech se jazyku tolik neukládalo, a jestliže se tak stalo, vedlo to k posílení ústřední autority. Ve státech mnohonárodnostních přeměna funkce jazyka musela však působit explozivně — ve směru návratu do dob konfesijních občanských válek. Kdo tvrdí, že v důsledku „kapitalismu“ byla otevřena jen jedna cesta nacionální orientace, prozrazuje, že se dosud nevymnil z mechanistic-kého „nadstavbového“ myšlení, stejně málo jako z falešné logiky: po-stea-propterea.

Zde kritici Bohema nasazují své páky proti rádlovské teorii „západního“ a „herderovského“ národa, které skutečně nejsou od sebe odděle-

ny jasnou hranicí. Nicméně zůstává faktem, že pro národní sebeurčení v západním (rousseauovském) pojetí jazyk nebyl rozhodujícím kritériem. Sieyès sice chtěl „Franky“ poslat zpět do germánských lesů, myslel tím ale **privilegované**: národem mu byl **třetí stav** Francouzského království. Němci, v obraně proti francouzské hegemonii civilizační a politické a ve snaze napodobit francouzský „národní stát“, od konce 18. století vyzvedali kritérium kulturně jazykové (Meineckova „Kultur-nation“, která ještě dlouho do 19. století celkem bez problémů koexistovala s dílčím státem jako středem **politické loyalty**). Nedoceňovali, že tím vyvolají řetězovou reakci ve „středovýchodní Evropě“, kde sebeurčení třetího stavu se začalo nejen tříštit, ale i obracet vzájemně proti sobě, místo aby se soustředilo na hlavní požadavky politického a sociálního osvobození.

Není pravda, že každá cesta z předbřeznového absolutismu musela vést k rozbití nadnacionálních struktur; mnoho radikálů bylo orientováno internacionalisticky, ale ani liberalismus se nerovnal nacionalismu. Bohužel, v dějinách platí banální pravidlo, že i špatné příklady táhnou. To, že se velká část Evropy fakticky dala cestou neproduktivního nacionálního ohraničování a nekonečných secesí, která v praxi měla tvář maloburžoazního spolkaření a hospodské agresivity, nezbavuje kritického historika povinnosti nazvat patologii patologií. Je přímo směšné ohražovat se proti „moralizující“ kritice a „konstrukcím neoborníků“ poukazy na vlastní „řemeslo“. K čemu je kvalifikace, když vede ke kapitulaci před faktickým problémem, k hegelovské fetišizaci Dějin jako poslední instance a k demobilizující polopravdě, že co se stalo, muselo se stát? Naopak, psát otazníky na okraj tohoto průběhu, nemusí znamenat školometské dodatečné vnášení „nehistorických“ programů do minulosti. Nebylo konec konců málo myslitelů, orientovaných socialisticky, humanisticky nebo konzervativně, kteří předvídali regres od „humanity přes nacionalitu k bestialitě“.

Těžko zadržet rozjetý vlak, když jednou přejel výhybku v určitém směru: národy, jak pravil A. Sorel, bývají jen v krátkých okamžicích pány svého osudu. Konstatovat však dlouhodobé trendy neznamená hlásat fatalistický determinismus, naopak: **zdůraznit výhybku**, kde byl možný směr jiný. Že Masaryk využil příznivé chvíle, ostatně nezname-ná, že česká společnost jím byla podstatněji zasažena — nepočítáme-li,

že ztratila širší rámec habsburského soustátí, ve kterém se po staletí pohybovala a v němž nabyla rysů ne plně odpovědného hnutí, politiky, nestojící plně na vlastních nohou.

Kult TGM měl znaky alibismu. Že např. prezident demonstrativně nevkročil do Stavovského divadla, když bylo odebráno Němcům, svědčí o jeho výrazném citu pro spravedlnost, stejně jako svědčí jeho pochyby ohledně zajištěné budoucnosti samostané čs. republiky o jeho státnicím realismu. Nejde však o stupeň jeho osobní mravní velikosti či dalekozrakosti, jako především o celkovou strukturu středoevropského silového pole. Jde také o úpadek „nadkmenových“ integračních idejí, na němž ani Masaryk ani Šmeral ani kdokoli jiný už v r. 1918 nemohl nic změnit, stejně málo jako se podařilo austromarxitovi Rennerovi před válkou uskutečnit svůj program kulturní autonomie čili odpolitičování nacionalismu.

Zůstalo faktem, že ČSR byla státním útvarem s početnými nespokojenými menšinami, které smírlivá gesta hlavy státu a poměrně slušné podmínky existence nedokázaly integrovat. Je otázka, zda by velkorysejší praxe (národnostní autonomie místo pražského centralismu, odluka národností podle vzoru církví od státu, jak to naléhavě doporučoval filozof Rádl v r. 1928) byla změnila za daného stavu vědomí mnoho na situaci a skutečně „uvolnila napětí“. Pokud byl čas, tj. před r. 1933, se žádný pokus v tomto směru nekonal. Po nejméně půlstoleté nacionalistické agitaci k tomu zřejmě chyběly všechny přepoklady. To však podtrhuje tezi, že politická orientace na jazykové bázi, původně fixní idea nepraktických filologů, je platforma neproduktivní. Uzavírajíc se proti údajně nepřátelskému světu, obrací zesvětšťovací kulturní proces do protisměru k novému náhražkovému náboženství. Co svým stoupencům poskytuje na pocitech domova a sebevědomí z příslušenství k větší skupině, to jim bere ve stycích s příslušníky druhé skupiny: služebníci jednoho kultu se nemohou domluvit se služebníky kultu druhého. Což je situace fatální, jde-li o blízké sousedy. Jistě, že krize mohou vztahy zestřít, a v tom ohledu Opatem připomenutá radikalizace českých Němců v důsledku hospodářské krize jistě souhlasí; nebylo by však krize akutní, kdyby nebylo dávné krize latentní, tj. kdyby henleinovství nebylo radikalizací starší zatuchlé, agresivní kmenově jazykové orientace. Nemylme se však: podobná náchylnost k militantní, výlučné kmeno-

vé pospolitosti nechyběla ani na české straně, třebaže zmírněná Masarykovou autoritou a odlišnou situací národa uspokojeného (což byla hlavní příčina zanedbatelnosti organizovaného českého fašismu). Co se po Mnicho u provalilo, nebyl nacionální nihilismus či dokonce masochismus, jak by chtěli sugerovat kritici Bohema, nýbrž nejtupější špinění všeho, co přesahovalo vlastní malost a co dosud krotilo vlastní primitivní pudy: především demokracie a oficiální humanitní ideologie. Bylo to svým způsobem dvojče sudetského debaklu, a je neužitečná, marná snaha chtít prstem ukázat na kluka, který pračku začal — konstruovat příčinnost v procesu destrukce civilizačních vazeb.

Fašismus nebyl jen politický systém „těch druhých“: byl to **styl**, který se neomezoval na přímé stoupence; dodatečně se fašisté a jejich odpůrci mohou jevit takřka jako „zlepřátelení bratranci“. „Hodnotový sesun“, o němž píše Bohemus, se také nevzal v Evropě přes noc, nýbrž slil se do mohutného toku z četných pramenů, z nichž nacionální kmenové náboženství bylo jedním z nejvydatnějších.

Pokud jde o „odsun“, byl sice nesporně reakcí, revanší, ale právě proto jej musíme vidět v nerozpletitelném klubku nového barbarství, které fašismus sice vystupňoval a klasicky představoval, ale ani nezačal ani neuzavřel. Z mnoha aspektů „odsunu“ bych vyzvedl především reálně politickou kalkulaci Stalinova. Podepřením maximalismu menších „slovanských“ národů a jejich, jak se 1945 muselo zdát, pro Německo nikdy nezvládnutelné a nikdy neodpustitelné akce, si chtěl zajistit pevné předpolí. Tato úvaha se slila s nejedlovským „národnictvím“ a obrozenanským „populismem“ ve „slovanství zvláštního ražení“.